

Els intel·lectuals en la conformació del nou nacionalisme radical gallec, català i basc durant la dècada de 1960

Fermí Rubiralta Casas
Doctor en Ciència Política per la
Euskal Herriko Unibertsitatea

DE FORMA UN TANT PARADOXAL, MALGRAT LA PERSISTÈNCIA i la indubtable actualitat del tema, potser amb l'única excepció del cas basc, i en aquest potser més per raons de caràcter, diguem-ne, periodístic, poques vegades s'ha mirat d'aprofundir en les causes i veritables raons que explicarien perquè, durant al llarg de la dècada dels seixanta, el fenomen nacionalista, malgrat la persecució franquista reprèn amb una força fins aleshores desconeguda a cadascuna de les tres nacionalitats històriques de l'Estat espanyol.

Una de les conclusions de les nostres investigacions¹, és que, almenys durant les dues darreres dècades del franquisme –no així posteriorment–, el procés que dona origen i que facilita el desenvolupament del nou nacionalisme radical es produeix, tant a Galícia com a Catalunya i al País Basc, d'una forma paral·lela però, també, escassament difusionista.

Els trets principals del procés d'elaboració del nou discurs nacionalista.

No podia ser i, de fet, no és casual que l'aparició del nou nacionalisme radical vingui a coincidir en el temps amb un període de forta embranzida econòmica i amb les profundes transformacions de tipus social i cultural que tenen lloc a l'Estat espanyol des de finals dels anys cinquanta.

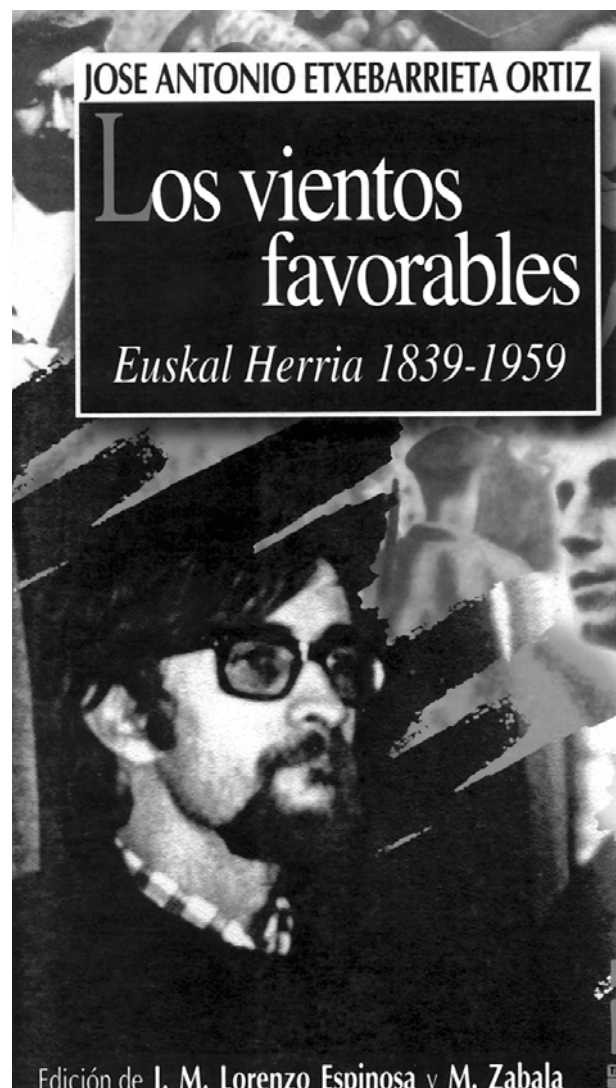
Efectivament, les conseqüències d'un creixement econòmic tan extremadament ràpid com desordenat, produït durant aquest període al conjunt de l'Estat espanyol, però, el que és més important, els transcendents canvis de caire social i cultural que aquest creixement comportarà, es troben a la base explicativa del rebrotament que va experimentar el moviment nacionalista de les tres nacionalitats històriques peninsulars i de l'aparició al seu si de nous plantejaments de caràcter ideològic.

Ens estem referint, fonamentalment, a les implicacions de la conjugació de processos com l'accelerada proletarització i el desclassament social, l'èxode rural i l'augment de la taxa d'urbanització, el desenvolupament de la societat de consum amb totes les conseqüències culturals que aquest suposa, com ara la secularització de la societat, la incorporació de les dones al mercat del treball, la creixent demanda de serveis i, en definitiva, una generalitzada i oberta crisi dels valors tradicionals i una profunda modificació dels hàbits i patrons de conducta fins aleshores establerts.

Aquest fenomen, generalitzat al conjunt de la societat espanyola dels seixanta, serà entès, en les tres minories nacionals que ens ocupen, com una mena d'agressió directa i externa que vindria a fer perillar la pròpia existència nacional diferenciada i, davant d'un procés d'aquesta fondària, es posaria en marxa una resposta de caire identitari a cadascun dels tres casos mencionats.

S'hauria activat, d'aquesta manera, un procés reactiu, gens original, d'altra banda, en les diverses i precedents fases del desenvolupament del nacionalisme i que, amb algunes lleugeres diferències, mantindria molts punts de contacte amb el denominat "enfocament de la modernització" que han defensat autors com Ernest Gellner², sobretot pel que fa al sorgiment del fenomen nacionalista en períodes precedents.

Aquesta reacció identitària defensiva seria, al mateix temps, una resposta davant l'impacte de fenòmens socials relacionats amb les grans aglomeracions urbanes, la despersonalització de la cultura de mas-

ses, la uniformització de les formes de pensar, i guardaria moltes concomitàncies amb el que Gurutz Jáuregui identifica com a “recuperació de l'individu davant la necessitat d'una crida a la seva identitat individual i grupal”³, o amb el que, fa uns quants anys, Jean Chesneaux descrivia com a “la reivindicació del dret a la diferència”⁴.

De la mateixa manera que és possible establir un conjunt de causes comunes que expliquen el sorgiment del nou discurs nacionalista a cadascuna de les tres nacionalitats històriques de l'Estat espanyol, podem destacar tot un seguit de trets paral·lels en el procés d'elaboració del nou nacionalisme subestatal peninsular.

D'entrada, crida l'atenció la rapidesa i, fins a un cert punt, la relativa facilitat amb la qual, en molt pocs anys, hom procedeix a posar dempeus el nou discurs ideològic nacionalista. Per a arribar a entendre aquest fenomen, haurem de referir-nos, fonamentalment, a tres tipus de raons.

En primer lloc, cal destacar la transcendència intrínseca del discurs mateix al si de les organitzacions nacionalistes, tal com ho ha subratllat, altre cop també, Daniel-Louis Seiler⁵, molt per sobre del paper i la importància reservades a altres instàncies de caràcter orgànic o mobilitzador.

En segon lloc, resulta prou coneguda la tendència general cap al hiperideologisme de tots els grups d'oposició radical, entre els quals, molt aviat, podrem trobar les organitzacions polítiques resultants del nou plantejament nacionalista radical.

Però, en tercer lloc, la impossibilitat per a les formacions polítiques, donada la seva condició il·legal, de qualsevol marge de maniobra en les instàncies de la praxis, promoguda per la existència d'un regim autoritari com el franquista, produirà tant en les organitzacions nacionalistes com en les que no ho són, un ostensible ideologisme que durarà com a mínim, com es podrà comprovar més endavant, fins als primers anys de la dècada dels setanta.

El paper dels intel·lectuals en l'elaboració del nou discurs nacionalista radical

Al mateix temps, un altre dels trets caracte-

De la mateixa manera que és possible establir un conjunt de causes comunes que expliquen el sorgiment del nou discurs nacionalista a cadascuna de les tres nacionalitats històriques de l'Estat espanyol, podem destacar tot un seguit de trets paral·lels en el procés d'elaboració del nou nacionalisme subestatal peninsular.

D'entrada, crida l'atenció la rapidesa i, fins a un cert punt, la relativa facilitat amb la qual, en molt pocs anys, hom procedeix a posar dempeus el nou discurs ideològic nacionalista.

rístics de l'elaboració del nou discurs nacionalista, serà el paper desenvolupat per la intel·lectualitat en tot aquest procés, protagonisme, d'altra banda, gens original en la història del nacionalisme, sobretot pel que fa a la gestació del nou edifici ideològic.

Així, a Galícia, com a Euskadi o Catalunya, són un grapat d'intel·lectuals, en molts dels casos, de noms repetits en les iniciatives resistencials de caire pseudocultural, els principals encarregats d'encendre la llum d'emergència davant dels perills reals o imaginaris, tant se val, que posen en perill l'existència diferenciada de la pròpia realitat nacional i, com a principals interpretadors d'aquesta realitat moribunda, s'encarregaran de conduir el nou procés identitari defensiu com a fonament del nou edifici ideològic nacionalista.

Tanmateix, aquesta intel·lectualitat presenta algunes notables diferències respecte a processos anteriors de construcció d'un corpus ideològic nacionalista.

Per un costat, dins d'un fenomen general a tota l'Europa Occidental després de la Segona Guerra Mundial, aquesta intel·lectualitat pateix un visible procés de “pauperització”, al qual concretament, ja fa uns anys, al·ludien aquí a casa nostra, autors com Josep M. Carreras, Eugeni Giral, Ernest Lluch i Francesc Roca, per a destacar, per exemple, “la importància del nou proletariat intel·lectual en la recent difusió dels Països Catalans”⁶. En aquest mateix sentit, els treballs de M. Esman i W. Beer, recollits per Andrés de Blas, han posat de manifest l'abundant presència de mestres mal pagats i, fins i tot, de capellans en el nacionalisme europeu contemporani, a la recerca del prestigi social perdut, fenomen que Robert Clark ha pogut corroborar pel que fa al cas basc⁷.

Aquest fet resultarà fonamental per a facilitar, i per tant, per a poder entendre l'apropament del nou discurs nacionalista cap a posicions i plantejaments socials de caire molt més popular i progressista.

Per un altre costat, dins el profund relleu generacional que es produeix al llarg dels anys cinquanta al conjunt dels tres casos estudiats, crida l'atenció la joventut d'aquesta nova intel·lectualitat i, ensems, els seus dissenys per passar ràpidament al terreny de l'acció política, que contrasta més obertament encara amb la hipertròfia i l'estat d'hivernació d'un vell nacionalisme ancorat en el joc polític i les baralles del temps de la República i la Guerra Civil, situació que, per a la nova societat d'aquests anys, apareix totalment superada i fora de lloc.

Així mateix, per a l'elaboració del nou discurs nacionalista serà transcendental el protagonisme del mitjà universitari, lloc preferit d'actuació i principal caliu d'aquesta jove intel·lectualitat.

En aquest sentit, és prou conegut com la universitat es converteix en el focus d'origen de les que poden ésser considerades com a organitzacions “prepolítiques” que deixaran pas a les primeres formacions partidàries més representatives d'aquest nou nacionalisme radical peninsular.

És aquest el contingut principal de “Brais Pinto” que, en el cas gallec, pot ésser considerat com l'antecedent més directe tant d'una inicial i molt efímera “Union del Povo Galego” (UPG), creada l'any 1963, com de la definitiva, sorgida un any més tard; igualment, de l'evolució ideològica de la secció universitària del Front Nacional de Catalunya, sorgirà, més tard, a començament de 1969, el “Partit Socialista d'Alliberament Nacional dels Països Catalans” (PSAN)⁸; i, per últim, tampoc ningú no posa pas en dubte el caràcter universitari d’“EKIN”, indubtable precursora al País Basc, a finals de 1958, d’“Euskadi ta Askatasuna” (ETA).

A la universitat que, no ho oblidem, durant tots aquests anys representa l'escenari principal de la penetració i del coneixement de les idees més avantguardistes de l'època, de forma especial pel que fa a una certa popularització del marxisme, els principals responsables del nou discurs nacionalista tindran l'oportunitat de posar-se en contacte amb aquestes corrents progressistes i, alhora, podrà ser utilitzada com a punt de contacte amb la resta del moviment antifranquista.

Com a darrer tret substancial del procés d'elaboració del nou edifici ideològic, convé destacar, com venia a succeir un cop més en la història del nacionalisme, el seu marcat caràcter urbà.

Si per ell mateix no es tractés d'un element suficientment important, aquest tret resulta rellevant, al nostre entendre, per a explicar com, malgrat les importants diferències estructurals de la societat gallega respecte als altres dos casos estudiats, principalment una economia molt menys desenvolupada, més depenent i desestructurada, amb un sector primari de pes encara molt important, també a Galícia, com a Catalunya o al País Basc, és possible l'aparició d'aquest nou edifici ideològic nacionalista.

En efecte, l'impacte dels processos fins ara descrits sobre una mateixa cosmovisió urbana dels principals factòtums del nou nacionalisme gallec, tot i les importants diferències esmentades, serà l'encarregat de generar un discurs identitari defensiu gairebé idèntic al que es produeix a les altres dues nacionalitats històriques de l'Estat espanyol.

Tanmateix, sens dubte, la mediatització principal que patirà aquest procés unívoc a cadascun dels tres casos tindrà com a origen la presència al llarg de tots aquests anys d'un règim de caràcter autoritari com el franquista.

En aquest sentit, sense menysprear altre tipus d'efectes, ni oblidar la sempre determinant actuació d'un estat i la subsegüent resposta mimètica de les minories nacionals existents al seu si, hauríem de posar de manifest, almenys, tres tipus de conseqüències mitjançant les quals l'existència del franquisme resultarà determinant per a la definitiva gestació d'aquest nou nacionalisme radical.

D'una banda, el franquisme contribuirà a reforçar, més encara, la imatge d'agressió sobre aquestes realitats nacionals i, per tant, a facilitar l'aparició del procés reactiu identitari, principal causa del sorgiment del nou edifici ideològic.

Al mateix temps, amb la negació sistemàtica de qualsevol mínima expressió nacional diferenciada de l'oficial, el franquisme reforçarà el trets distintius d'oposició del nou discurs nacionalista i, àdhuc, el seu paper contestatari i antisistema.

Convé referir-se al fenomen generat durant aquesta dècada per les expectatives d'obertura d'espais i nous canals d'expressió, corol·lari del creixement econòmic d'aquesta època.

Aplicant en part la coneguda teoria de l'anomenada "frustració relativa" del sociòleg funcionalista nord-americà Ted Robert Gurr, aquest creixement econòmic, al no tenir correspondència paral·lela en altres instàncies, hauria provocat un procés de frustració relativa que portaria a una evident radicalització dels discursos ideològics, visible tant en el camp del nacionalisme com a fora d'aquest.

Per últim, sense pretendre-ho de forma explícita, aquesta obligada posició antisistema del discurs nacionalista subestatal permetrà trencar moltes barreres d'aïllament que de forma gairebé històrica, separaven el nacionalisme del moviment obrer, facilitant la simpatia pels plantejaments i, de fet, l'apropament del nou discurs als sectors més combatius de l'oposició dins d'aquest front tan ampli com heterogeni que va ésser el moviment antifranquista.

Els continguts diferencials més destacats del nou discurs nacionalista

No obstant, la presència, gairebé obsessiva d'un règim com el franquista ni explica, ni pot explicar-ho tot.

De fet, si l'existència d'un règim com el franquista fos l'única raó per a l'aparició del nou nacionalisme, seria lògic deduir que el seu sorgiment hagués estat molt més senzill durant els anys quaranta quan els efectes de la dominació franquista s'expressaven en la seva forma més aguda i directa.

És per això que, junt a les causes anteriorment esmentades, per a poder explicar el desenvolupament del nou discurs al llarg dels seixanta, caldrà parlar també d'altres tipus d'explicacions.

En aquest sentit, convé referir-se, així mateix, al fenomen generat durant aquesta dècada per les expectatives d'obertura d'espais i nous canals d'expressió, corol·lari del creixement econòmic d'aquesta època.

Aplicant en part la coneguda teoria de l'anomenada "frustració relativa" del sociòleg funcionalista nord-americà Ted Robert Gurr¹⁰, aquest creixement econòmic, al no tenir correspondència paral·lela en altres instàncies, hauria provocat un procés de frustració relativa que portaria a una evident radicalització dels discursos ideològics, visible tant en el camp del nacionalisme com a fora d'aquest.

D'aquesta manera, el radicalisme arribarà a conformar-se com un dels elements diferenciadors més importants, tal vegada el que més, d'aquest nou discurs nacionalista als tres àmbits analitzats.

Certament, dins aquest procés de reacció identitària de resposta, el resultat del qual, com s'ha dit, serà la construcció d'aquest nou nacionalisme, davant l'elecció entre "nativisme" o "utopia", que, seguint a Eric Erikson¹¹, es planteja als grups socials com a opció reactiva quan senten amenaçada la seva pròpia existència, a diferència d'èpoques precedents en la història del nacionalisme, de clara preponderància de la solució nativista, en aquests moments es produirà una clara decantació cap a la utopia que explicaria, precisament, el contingut radical dels seus plantejaments.

No és estrany, doncs, que a l'hora de bastir el nou edifici ideològic, els intel·lectuals utilitzin components procedents dels corrents considerats més progressistes durant aquesta conjuntura, el marxisme, en primer lloc.

En conseqüència, a Galícia, com al País Basc o a Catalunya, sota la denominació de l'UPG, d'ETA o el PSAN, totes les organitzacions del nou nacionalisme radical declararan obertament el seu caràcter socialista i manifestaran la seva voluntat de dirigir l'acció política en direcció a les seves respectives classes populars.

De forma paral·lela, aquest mateix component radical explica que, pel que fa al capítol de les reivindicacions nacionals, tots aquests grups es declarin continuadors de la tradició més intransigent del seu respectiu corpus nacionalista i no dubtin en decantar-se obertament cap a la defensa de postulats de caire independentista.

El segon component del nou discurs nacionalista radical és, no per casualitat, el seu marcat etnisme.

El reforçament del component ètnic és un recurs utilitzat normalment, en el sentit que ho interpreta la ja clàssica obra de Frederic Barth, *Los grupos étnicos y sus fronteras*¹², per subratllar aquells signes que, de forma objectiva o subjectiva -això és indiferent- semblen constituir, segons l'opinió dels interpretadors d'aquesta realitat, el nucli diferenciador prin-

cipal del grup dins la resposta defensiva contra l'amenaça externa.

Durant aquest període, desplaçada la raça de forma definitiva del lloc preeminent que ocupava amb anterioritat en molts dels casos estudiats, pel desprestigi en què han caigut aquests plantejaments després de la Segona Guerra Mundial, la llengua vindrà a ocupar un lloc de primer ordre com a tret diferencial per excel·lència dins aquest nou nacionalisme.

Aquesta elecció per part d'aquesta intel·lectualitat sembla bastant lògica, sobretot si tenim en compte la plena coincidència en aquests tres àmbits en l'existència d'una llengua pròpia minoritzada diferent de la d'un centre, principal generador de l'amenaça que pateixen, i que el franquisme, amb la seva sistemàtica negació, s'encarrega prou bé de posar de manifest de forma oberta i constant.

La millor demostració d'aquesta preeminència atorgada a la llengua, molt per sobre de qualsevol altre signe diferenciador, la podem trobar a tots tres àmbits nacionals en l'intent, fins i tot, de modificar les fronteres nacionals anteriors de cadascun dels tres projectes en funció d'aquest signe.

És aquesta, per exemple, la raó principal de l'embranchada en el cas gallec del fenomen "lusista", és a dir, la proposta d'incloure també dins els rengles nacionals la realitat portuguesa; o, alhora, del plantejament, d'escàs ressò, tanmateix, de Federico Krutwig, d'integrar dins el projecte nacional basc diverses zones com el Bearn, la Rioja o part de Cantàbria, en funció de la zona de màxima expansió històrica de l'euskera; i, no diguem, és aquesta mateixa la causa principal a casa nostra de l'auge indubtable experimentat per la reivindicació dels Països Catalans a partir dels anys seixanta.

I com a derivació també del component ètnic i del lloc destacat que hi ocupa la llengua, es pot apreciar durant aquests anys en el conjunt dels tres àmbits un renaixement evident del conreu de la llengua minoritzada, així com la proliferació d'iniciatives tendents a superar l'estret culturalisme anterior i un cert elitisme que fins aleshores semblava caracteritzar-les.

Fins aquí, per tant, alguns dels trets configu-

radors de la novetat que aportaren aquests nacionalismes radicals peninsulars, no per casualitat, relacionats amb aquesta, nova també, intel·lectualitat estatal forjada durant els mateixos anys.

Notes:

¹Resumides fonamentalment a RUBIRALTA CASAS, Fermí. *El nuevo nacionalismo radical. Los casos gallego, catalán y vasco (1959-1973)*. Gakoa, San Sebastián, 1997.

²GELLNER, Ernest. *Thought and Change*. Weindenfield and Nicolson. London, 1964, que recull les seves tesis originals, matisades amb posterioritat a *Nations and Nationalism*. B. Blackwell P. Oxford, 1983.

³JÁUREGUI BERECIARTU, Gurutz. *Contra el Estado-nación. En torno al hecho y la cuestión nacional*. Siglo XXI. Madrid, 1986, p.155.

⁴CHESNEAUX, Jean. "Ressorgiments nacionals arreu d'Europa Occidental", *Le Monde Diplomatique*, març 1980.

⁵SEILER, Daniel-Louis. "Sur les partis dans la C.E.E.", *Working Papers*, núm 19. Institut de Ciències Polítiques i Socials. Barcelona, 1990, pág. 8.

⁶CARRERAS, Josep M.; GIRAL, Eugeni; LLUCH, Ernest; ROCA, Francesc. "Nació i regió als Països Catalans: Economia política, estructures territorials i ideologies",

Debat sobre els Països Catalans, Curial y altres, Barcelona, 1977, p. 90.

⁷DE BLAS GUERRERO, Andrés. *Nacionalismo e Ideologías Políticas Contemporáneas*. Espasa Calpe. Madrid, 1984, pàgs. 125-126. CLARK, Robert. *The basque insurgents: E.T.A. 1952-1980*. Univ. of Wisconsin, 1984, p. 143.

⁸RUBIRALTA CASAS, Fermí. *El nuevo nacionalismo radical*, op. cit., p. 106.

⁹RUBIRALTA CASAS Fermí. *Origen i desenvolupament del PSAN (1969-1974)*. La Magrana. Barcelona, 1988.

¹⁰GURR, Ted Robert. *Why Men Rebel?*. Princeton Univ., 1970. Aquesta mateixa teoria de la "frustració relativa" ha estat utilitzada tant per Michel Wiewiorka com per Francisco Letamendia com un dels elements que explicarien l'origen de la lluita armada sorgida a partir d'aquests anys. WIEWIORKA, Michel. *El terrorismo. La violencia política en el mundo*. Plaza & Janés. Barcelona, 1991, pág. 441. LETAMENDIA, Francisco. *Historia del nacionalismo vasco y de E.T.A.* R & B. San Sebastián, 1994, tom III, p. 317.

¹¹ERIKSON, Eric. *Adolescence et crise; la quête de l'identité*. Flammarion, París, 1972.

¹²BARTH, Frederic (comp.). *Los grupos étnicos y sus fronteras*. Fondo de Cultura Económica. México, 1976.

